List 30. **NOVICE** Tečaj XLVIII.

gospodarske, obrtniške in národne.

Izhajajo vsako sredo po celi pôli. Veljajo v tiskarnici jemaje za celo leto 3 gld. 40 kr. za pol leta 1 gld. 70 kr. za četrt leta 90 kr pošiljane po pošti pa za celo leto 4 gld., za pol leta 2 gld. 10 kr., za četrt leta 1 gld. 10 kr.

V Ljubljani 23. julija 1890.

Obseg: O kurnikih. — Kranjska deželna vinarska, sadjarska in poljedelska šola v Grmu. — Sadjarstvo v zelenjaku. — Razne reči. — Vprašanja in odgovori. — Zemljepisni in narodopisni obrazi. — Naši dopisi. — Novičar.

Gospodarske stvari.

O kurnikih.

Za rejo kuretine je prvič potreba prostora zunaj hiše, po katerem se živali gibajo, drugič prostora, koder prenočujejo ter neso in vale, t. j. kurnika. Glede velikosti kurnika so celo izkušeni perutninarji različnega mnenja. Vsaka kokoš naj ima vsaj pičlo tretjino štirjaškega metra prostora. Kurnik naj ima znotraj vsaj po 2 m visoke stene ter spredaj in ob straneh kolikor le mogoče visoka okna. Spredaj ob obeh straneh vrat naredi luknji, skozi kateri more hoditi kuretina. Tla kurniku naj bodo mokroti neprodorna ter naj imajo proti eni strani strmec, da jih lahko izplakuješ. Tla so lahko lesena, vendar so boljša od cementa, ker stanejo ravno toliko in ker jih laže ohraniš čista in suha. Res so cementna tla po zimi mrzlejša; to pa lahko popraviš, ako nastiljaš po leti in po zimi s peskom ali pepelom, s šotnim prahom, po zimi pa posebno z rezanico, plevami itd. Tak nastil je posebno primeren po zimi, ako ne more kuretina hoditi na plano. Zraven oken mora imeti kurnik pri strehi ob vseh straneh oddušnike, katere odpiraj in zapiraj, kadar je treba. Tudi okna morajo biti zaradi zračenja tako narejena, da se odpirajo, da po leti lahko hladiš, po zimi pa, da je toplo.

Kurnik je lahko narejen iz raznega gradiva. Bodi pa zidan ali lesen, pobeli ga znotraj na leto najmanj po dvakrat. Mrčesa se boj pri kuretini, ker ga odpraviš le težko. Lesene stene delaj iz neostruženih desek, ravno tako strop, ki bodi oblokan. Streho naredi tako, da je ne more voda predreti.

Za prenočišče kuretine naredi v kurniku najmanj pet drogov. ki so po 3 cm debeli in okrogli ter vsi enako oddaljeni od tal, najmanj po 1 m. (Glej podobo 1.) Drogi ne smejo biti eden nad drugim, ker hoče vsaka kokoš priti vselej na najviše mesto, vsled česar se med seboj vznemirjajo ter tudi pogrjajo. Droge postaviš najbolje sredi kurnika po pičlega pol metra narazen ter jih naredi po tri metre dolge.

Gnezda, v katerih neso kokoši jajca, postavi ob zadnji strani in, če treba, ob stranskih straneh kakih deset. Za gnezda rabijo najbolje in so najcenejši stari na pol prerezani sodčki, na pr. od cementa. (Glej podobo 2.)

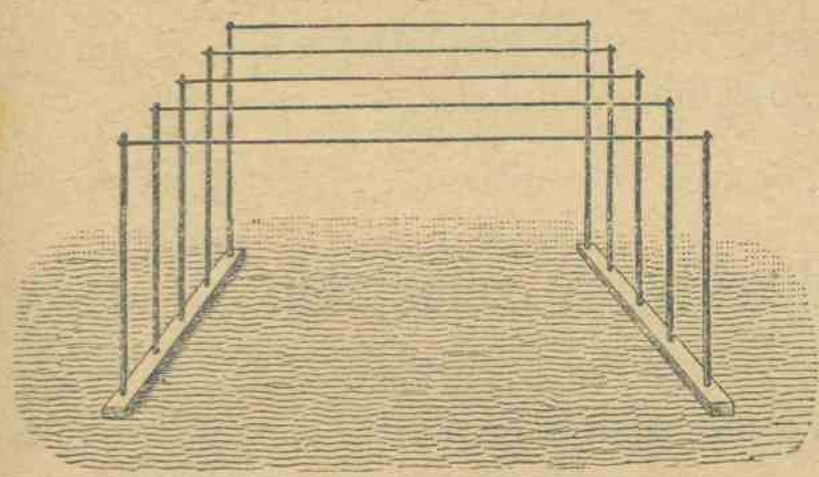

Podoba 1.

Podoba 2.

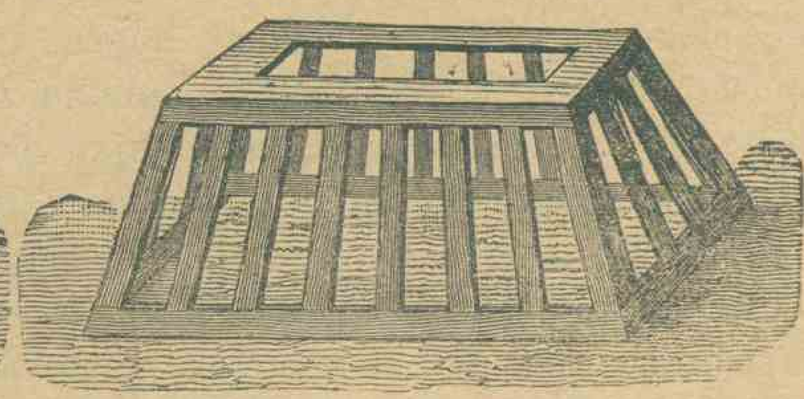

Pododa 3.

K. ZEITUNGS-STEMPEL

Taka gnezda porabiš lahko tudi za valilna gnezda. Priporočam ti postaviti taka gnezda spomladi na planem pod kak grm, kjer kokoši neso in vale jajca veliko rajše nego v kurniku.

Piščetom služijo tudi prav dobro taki sodčki, katere postavimo za kurnik na plano. Ta prostor bodi ograjen. Prvih štirnajst dni naj bodo piščeta s kokljo vred le na tem prostoru, po noči pa naj prebivajo v sodčku. Pozneje se pa presele v kurnik med drugo kuretino.

Da umno redimo kuretino, moramo imeti tudi zaboje za krmo, kakeršne kaže podoba 3. Ti zaboji so preko 1 m dolgi ter tako narejeni, da morejo živali do krme le z glavo in vratom. Krme v takih zabojih ne onečedijo živali in se med seboj ne pulijo toliko. Seveda moraš imeti več takih zabojev v kurniku in na planem.

Posode za pitno vodo morajo biti ali kovinaste ali pa lončene. Vsegdar glej, da bodo čiste; voda ne sme postati sluzna, kisla ali celo smrdeča ter jo zamenjaj vsak dan, po zimi kakor po leti, s svežo vodo.

Na planem si poišče kuretina sama primernega prostora, koder se koplje in valja po pesku ali po rahli zemlji. Ker pa pokvari dež ali mraz tudi take prostore, dobro je prirediti kuretini v ta namen prav ceno zelo lahko pokrite prostore, katere naspeš s peskom, pepelom ali s šotnim drobižem. Ta nastil pa moraš na leto naj manj po štirikrat premeniti.

Kranjska deželna vinarska, sadjarska in poljedelska šola v Grmu.

Uže večkrat smo pisali v našem listu o tej šoli, katero je kranjski deželni zbor ustanovil z ogromnimi stroški v prid kmetijskemu stanu našemu. Sedaj pa, ko se šolsko leto bliža svojemu koncu in nam je šolsko vodstvo doposlalo letno šolsko poročilo za l. 1888/9., hočemo se v novič na kratko spominjati za kmetijski stan prevažne šole ter našim gospodarjem v novič priporočati, da pošljejo sinove svoje vanjo. V šoli se učenci uče teoretiški in praktiški vsega tistega, kar je ob današnjih razmerah treba vedeti umnemu kmetovalcu.

Menimo, da ga ni več med Slovenci pametnega gospodarja, ki bi ne priznal, da je dandanes kmetovanje vse drugačno, nego je bilo pred tridesetimi leti, da se razmere od leta do leta izpreminjajo in da more uspešno gospodariti le tist gospodar, ki ve in zna gospodarstvo umno in razmeram primerno urediti. S pridnostjo in sčasoma se izobražen kmetovalec uže priuči svoje gospodarstvo za vsak poseben slučaj primerno urediti a predno se privadi, plačevati mora svoje izkušnje z obilnimi izgubami in prevarami. Drugače je pa, če se je kmetovalec izšolal v kmetijski šoli. On začne kmetovati z obilim strokovnim znanjem, ki mu pomaga precej pravo pot ukreniti, kadar se nameri kaj nenavadnega, ter zna iz zemlje dobivati več dobička, katerega itako poljedelec krvavo potrebuje.

Ne bodemo na široko razpravljali, koliko je potrebna šola, uže mnogokrat smo to storili mi i drugi, opozoriti pa vendar hočemo vsakega na temeljiti članek našega gospoda sotrudnika F. Š., ki ga je bil priobčil z zadnjih številkah „Novic“. Članek „črtica o kmetovalčevem izobraževanji“ vse to temeljito razpravlja. Marsikedo pa še vedno poprašuje: Česa naj vendar kmetskega fanta v šoli nauče? Odgovor na to je lahek. Po drugih deželah vzrejajo ob enakih ali še slabših razmerah živino, ki je dvakrat toliko vredna kolikor naša, prideljujejo po svoji zemlji več in boljših pridelkov, znajo sadjarstvo urejati tako umno, da jim donaša lepih dohodkov, razumejo vinarstvo tako, da se mi z našimi vini niti primerjati ne smemo, znajo vinograde delati, da jim jih trtna uš ne uniči itd. Vse to pa naš kmetovalec tudi vzmore, ako z varčnim in pridnim gospodarjenjem posname vse, kar je posnemanja vredno pri kmetovalcih drugih dežel. Povsod je dobiti kaj dobrega, le poiskati je treba. Slovenci so vzgledni čebelarji, drugi narodi nas v tem posnemajo, posnemajmo toraj tudi mi v dobrem gospodarstvu druge. Vso to vednost bi si kedo mogel pridobiti le, ako bi popotoval križem sveta. Na ta način učiti se umnega kmetijstva je sicer dobro, a nerodno ter drago, ceneje dosežeš ravno to, ako greš v kmetijsko šolo; tam te vsega tega nauče in poleg tega ti dado podlogo, da moreš ob posebnih slučajih sam določiti, kaj ti bode v gospodarstvu največ hasnilo. Mi Slovenci smo kmetijski narod, pri nas tiči v zemlji še mnogo nedvignenih zakladov; da jih pa dvignemo, treba nam je obilo umnih kmetovalcev. Pošljite toraj slovenski gospodarji, svoje sinove v kmetijsko šolo v Grmu! Koristili bodete s tem največ sami sebi, pa tudi deželi, kajti s kmetij izšolanih gospodarjev širi se umno kmetijstvo in blagostanje po deželi.

Sadjarstvo v zelenjaku.

V zelenjaku morajo se le hruške saditi, nikakor pa ne jablane. Večino mladih in starih jablan, stoječih v mastnih, rodovitih sadovnjakih, loti se neka bolezen, nekak rak. Vzroka tej bolezni iskati je brez dvojbe v tem, da je zemlja pod drevesnimi kronami pregnojena z organskimi snovmi, ki imajo v sebi mnogo dušika, kakor z hlevskim gnojem, gnojnico itd., in da jej nedostaje rudninskega gnoja — pepela, koščene moke itd. Taka drevesa navadno jako hitro poganjajo, les ima široke stanice in mnogo vode v sebi, lepe veje trpé navadno že prvo zimo od mraza, in po zmrzlih mestih pokaže se rak. Res je razlika med raznimi jabolčnimi vrstami velika, ker se je ta bolezen po njih že bolj ali manj razpasla, dolgo se pa vendar nobena jabolčna vrsta ne bode ustavljala škodljivim vplivom. Večletna in mnogo-

brojna opazovanja so pokazala, da raznovrstne hruške ostanejo zdrave v sadovnjaku vzlic omenjeni neugodni kakovosti zemlje in mnogo bolje rode nego jablane. Po mnogih vrtih stoje prav zdrave hruške poleg jako bolnih jablan, tako da se na prvi pogled vidi razlika in nas sili premišljevati, kaj je temu krivo. Vzroka je iskati v tem, da se hrušek sploh rak manj poloti in da imajo globočje korenine in toraj na nje vpliva vrhnja pregnojena zgornja plast. Ker hruške zaradi piramidalnih svojih vrhov manj ovirajo rast zelenjadi, ki je pod njimi posajena, nego pa širokovejne jablane, zatoraj sadimo po sadovnjakih najrajši hruške.

Razne reči.

* **Proti bolšicam na vrtu.** Dostikrat narede bolšice na zelenjadi veliko škode, ker zlasti mlade rastlinice skoraj popolnoma uničijo. Proti tem mrčesom priporočajo to le: Vzemi deščico, malo širšo, nego so vrste na gredi, ter jo namaži s katranom po eni strani. O poldanjskem času, ko so bolšice najživahnejše, potegni jo večkrat med vrstami. Rastline se stresajo in bolšice padajo na deščico ter se prilepljajo na katran. To seveda moraš pa le narediti, ako na svojem vrtu vselej seješ v vrste, kar je pri umnem vrtnarstvu iz mnogih ozirov edino pravo.

* **Bršlin, bramba zoper mokre stene.** L. Danger priporoča v „Schleswig-Holsteinisches Monatsblatt für Gartenbau", da ob stenah nasajen bršlin suši zidovje. Sredstvo je poskušeno in ob enem zaljša poslopja. Nasadi naj se pa le ob debelih zidovih, nikdar pa ne ob tenkih, posebno ob takih ne, ki so tako rekoč na goljufijo narejeni iz lesenih križev, vmes pa zid. Bršlinove korenine pokončajo ves les v zidu. Že se je zgodilo, da so korenine skozi les prerasle ter na drugi strani stene jele poganjati, zid pa se je hotel razrušiti.

* **Krmi živino o pravem času.** Da bode živina uspevala, treba je imeti posode, v katerih se daje krma, čiste, živini je dajati vedno enako mero krme in gledati, da je hrana dobra, in da se krmi vedno ob istem času. Če je živinče vajeno, da dobi ob petih zjutraj prvikrat jesti, postane nemirno in razdraženo, če mora pol ali še celo eno uro dlje čakati, in zatoraj mu krma tako dobro ne tekne. Če pa mora še dlje čakati, presestrada se živinče, hlastno poželjivo po krmi pade, premalo jo zveči in prehitro polni želodec, kar večkrat močno ovira prebavljanje. Če bi bilo daljše vzdržavanje na pr. pri napolnjenji potrebno, naj se potem le polagoma začenja dajati poprejšnja hrana. Ravno tako napačno kakor prepozno, je prezgodnje krmljenje, kar se večkrat prigodi. Živinčetu se ne ljubi še jesti, krmo le premete in nekaj je pokonča, ali se pa preobje. Jako važno je zatoraj, da se živina ob istem času, rekel bi, isto minuto krmi.

Vprašanja in odgovori.

Drugi odgovor na 143. vprašanje v 29. št. „Novic": Izrekli ste željo, da bi poročil, ako kedo ve, kako praprot zatreti. Jaz imam o tem izkušnjo, a je taka, da je letos ni več mogoče zvršiti. Praprot se mora namreč pokositi meseca junija, kadar gre uže čez polovico, in to je toliko let ponavljati, da praprot izgine. Včasih izgine uže prvo leto, včasih pa šele v drugem ali celo v tretjem letu. Bolj če je zemlja gnojna, tem težavnejše je praprot pregnati.

Janez Vetušek v Lehni.

Vprašanje 145. Imam svoj dom na precej močvirnih tleh, in voda, ki leze po zidu navzgor, dela mi mnogo neprilik. Razmere so take, da mi brez ogromnih stroškov ni mogoče tal osušiti; ker pa hočem zopet novo stavbo postaviti, prosim sveta, kako naj zidam, da zid nad zemljo vsaj ne bode vedno vlažen? (R. Š. v G.)

Odgovor: Da se prepreči, da se talna mokrina ne vzdiguje po zidovih, loči se iz kamenja ali opeke napravljeni temelj z ločilnimi skladom iz „klinkerja", smolne lepnice ali asfalta od gorenjega zidu. Klinker imenujemo neke vrste posebno žgane opeke, skozi katero voda ne prodira. Smolne lepnice ali asfalta dobite pri A. Druškoviči v Ljubljani.

Vprašanje 146. Ali so res temni konjski hlevi boljši nego svetli? (J. Ž. v D.)

Odgovor: Po konjskih hlevih bodi v obče toliko svetlobe, kolikor je mora biti po stanovanjih. Okna naj bodo tako narejena, da svetloba ne pada naravnost konju v oči, toraj ne smejo biti vštric konjeve glave in ne preveč pri tleh. Tudi zaradi prepiha je dati oknom pravo mesto. Slepe (obrušere) šipe so za konjske hleve posebno dobre. Tudi bolj temno barvane stene so za zdravje konjevih oči boljše nego pa prav živo pobeljene.

Vprašanje 147. Kupil sem mladega, zelo zanemarjenega konja, skoraj brez grive. Kako bi pospešil rast grivi? (F. G. na B.)

Odgovor: Ako je mladi konj tako zanemarjen, da mu vsled nemarnosti griva izpada ali sploh ne raste, najboljše sredstvo je taki nemarnosti konec storiti. Dobro ga krmite, pridno snažite, češite mu grivo, izpirajte polt, in odpravili bodete kmalu to nepriliko.

Vprašanje 148. V našem kraji je navadno vsako leto jari ječmen snetjav, in sicer tako zelo, da, kedar se prične delati klasje, postane črn in ne naredi nič zrnja. Tacega klasja je včasih eno tretjino ali pa še več. Kako bi se dalo to odpraviti? (G. M. v C.)

Odgovor: Snetnjavost provzroči glivica, ki je uže na semenu. Žito obvarujete te bolezni tako le: Vzemite za vsak hektoliter semena 20 dekagramov višnjevega vitrijola (bakrenega vitrijola) ter ga dobro stolcite in v vroči vodi razstopite. Prelijte ta razstopljeni vitrijol v škaf ter pritočite tolikrat po 40 litrov navadne vode, kolikorkrat po 20 dekagramov vitrijola ste vzeli. V to

vodo denite seme ter ga pustite v n'ej 12 do 16 ur; nekolikrat pomešati je dobro in, kar na vodi plava, posneti in proč zagnati. Tako namočeno seme je potem toliko posušiti, da ga je moči sejati.

Vprašanje 149. Pri nas je mnenje glede časa, kedaj je najboljše sekati stavbinski les, zelo različno, zato prosim v imenu mnogih, da nas o tem poučite? (Fr. S. v L. na Štajarskem.)

Odgovor: Najboljši čas sekati les je takrat, kadar drevo nič soka nima v sebi, kadar tako rekoč spi; to je od meseca novembra do marcija, ali od vseh svetnikov do blizu sv. Jožefa. Les, posekan spomladi ali po leti, ima veliko soka v sebi in je bolj mehak; ker se sok ne posuši tako hitro, začne les kmalu gniti, in loti se ga rad črv.

Vprašanje 150. Letos sem vdrugič cepil ameriške trte. Lansko leto se mi ni niti ena prijela, letos pa skoraj vse. Ker bodem drugo leto pričel požlahtnjevati trte za svoje vinograde bolj obilo, prosim Vas, sporočiti mi, katere naj cepim za bela in katere za črna vina? (L. F. v Dr.)

Odgovor: Vodja R. Dolenc priporoča Dolenjcem naslednje vrste: a) Za bela vina: Kraljevino, belino, beli javor, muškat, italijanski rizling, sipo, beli in rdeči španjol, rulandec, zgodnji rdeči veltninar, beli burgundec, ribolo in grganjo. Poslednjo — vipavsko — vrsto priporočati je Dolenjcem posebno zato, ker zelo pozno ozeleni, grozdje pa vendar zgodaj dozori. Zaradi tega, ker pozno ozeleni, ušla bi marsikatero pomlad slani. b) Za črna vina: Črno portugalko, črno frankinjo, črni burgundec, vrhpoljec (ali po dolenjski tičinska črnina), blinsko črnino, črno ribolo ali pinolček, črno kalščino (ali po dolenjski žametasta črnina.)

Vprašanje 151. Zakaj mora biti žganjarski kotel za slivovko ali brinovec bakren? Ne bi zadostoval drugačen, na pr. železen ali iz pocinkane ploščevine. (H. B. v P.)

Odgovor: Ni, da bi moral biti kotel za žganje iz bakra, a dobro je iz mnogih vzrokov, če je bakren, in sicer toliko glede snage, kolikor glede kakovosti izdelka. Kotel je lahko železen; cinkova ploščevina pa zaradi velike toplote ne bode ugajala.

Poučne stvari.

Zemljepisni in narodopisni obrazi.

Nabral Fr. Jaroslav.

(Dalje.)

178.

Razvitek gospodarstva.

Višji od pastirskega gospodarstva je ona stopnja gospodarska, ko začne narod obdelavati zemljo. Na to ga prisili potreba. Pastir živi prijetnejše, manje se muči, poljedelec pa v potu svojega obraza jé kruh svoj. Kdor obdelava zemljo, mora se stalno naseliti, ker semenu treba časa, preden dozori. Kdor seje, hoče tudi žeti, toraj ne pusti drugemu kosa, ki ga je začel obdelavati. V gospodarstvu poljskem se menja odnošaj človeka proti prirodi. Gospodar odločuje, kaj bode sejal, s svojim delom in trudom pomnožava pridelke. Človeška volja predpisava proizvodnim silam prirode pravec, a človek umeje tudi nadomeščati zemlji, kar jej z obdelovanjem jemlje. Ratarju je treba domače živali, ker brez nje ni ratarstva.

Poljedelec se bavi po nekoliko tudi z obrtom, ali le za domače potrebe. Ratar predelava surovine; hišna obrt je veleznamenita in dolgo se drži. Toda preje ali sleje, kedar je ratarstvo se že visoko popelo, nastanejo samostalna obrtna podjetja in samostalni obrtniki, kateri žive zgolj ob svojem poslu. Trgovina v početku takega gospodarskega življenja in drugo kakor zamenjavanje poljskih pridelkov; kovani novec je redek, poljedelec navadno sam prodaja svoje pridelke.

Ratar ljubi svojo zemljo, nerad jo zapusti, ali zemlja vendar ni koj postala izključiva svojina pojedincev. Z obdelavanjem zemlje so nastali novi pravni odnošaji; pravo posesti, lasti, porabe in nasledstva zemljišča. Pri raznih narodih se je to pravo razvijalo različno, vsak narod ima o tem svojo posebno pravno povest. Ne dade se dognati, kedaj je v katerem kraju svet postal svojina pojedinca. Menijo, da skozi stoletja je občina bila pravi lastnik sveta, ona da je svet delila pojedinim obiteljim, da ga obdelavajo in uživajo. Ratarju je treba reda, prava in sodišča, kedar se žali pravo; potrebna so mu občila in raznovrstni drugi zavodi. Vse to nahaja v državi, ki je poljedelcu vrlo potrebna; ali tudi država prava ne dade se osnovati, dokler niso stanovniki stalno naseljeni.

Kedar se narod stalno naseli in začne zemljo obdelavati, to napravi v njegovem kulturnem življenju prevažen obrat. Človek vidi, da brez truda in dela ni življenja. Iz zemlje se ne dade nič izvabiti niti izprosijačiti, tu je treba stanovite posle lepo po vrsti objavljati, ako hočeš priti do uspeha; treba, da si potrpežljiv ne samo v borbi proti nezgodam vremena, temveč ves čas, da plodovi dozore. Ali oni zore počasi, ne moreš jih prisiliti, vse to pa opominja človeka, da samo s stanovitim delom in odločno voljo more dospeti do cilja. Zato naj se tudi duševna svojstva človekova pripravljajo in razvijajo, in to je vzgoj, ki se prične v hiši. Hišo poljedelec na vso moč ceni, v hišo se zateka po trudnem delu, „v svojej hiši je kralj in gospodar“, veli angleški pregovor. Naša hiša in naša zemlja rode ljubezen do domovine. Človeku postaja draga in mila tista rušinja, katero so njegovi predniki s svojim znojem zalivali, katero tudi on obdelava, in katero hoče zapustiti svojej deci. Pa tudi celi kraj mu je drag in vsi ljudje, s katerimi živi, kateri govore v njegovem jeziku, pri katerih so isti oblčaji.

Obrt in trgovina sta še višji stopnji v razvitku gospodarstva. Obrti so se po malem razvile kot samostalna podvzetja. S početka so bile s poljstvom spojene, in so delale zlasti za domače potrebe. Obrti mnogo bolje izkoriščajo sile prirodne v raznej obliki, kakor ratarstvo. Obrtnik s svojim delom daje surovinam dovršenejšo in spretnejšo obleko. Obrti množe zaloge premoženja, preživljajo množino ljudij, katerih ne bi moglo ratarstvo, zato so kraji obrtni gostejše naseljeni, ker morejo vzdržavati večje stanovništvo. Obrtnikovega dela ne moti niti toča niti sneg, niti vročina, niti mraz; manje je zavisen od prirode kakor poljedelec. Pa tudi poljstvu vrlo koristijo obrti, ker se proizvodi njegovi laglje in bolje v denar spravljajo, a nasproti poljedelca oskrbuje obrt ż raznim potrebnim in dobrim orodjem.

Kjer je obrtnost ondi se razvija tudi trgovina, ker brez nje obrti ne morejo nikamor naprej. Rokodelec in obrtnik delata poglavito za promet, kar skupita, tisto obračata za vsakdanje potrebe in za nadaljno obrtno delo. Tako postaja gospodarstvo pravi organizem. Seljak živi bolj sam zase, obdelava zemljo, redi živino; obrtniki in trgovci se naselijo vkup, naselišče jim zraste v mesto, ki postane središče obrta in trgovine. V mestih se vzdigajo velika podvzetja obrtna in novčna, stanovništvo mestno nadkriljuje z znanjem in obrtnostjo selsko stanovništvo, pa tudi s svojimi napakami. V poljskem gospodarstvu je odvisen človek ob prirodi, v obrtnosti je zavisen drug ob drugem (gospodar in delavec).

Tako je gospodarstvo po stopnjah napredovalo. Ali ni treba misliti, da je vsak narod moral stopati po vseh teh stopnjah, to bi se protivilo izkustvu. Kjer ni rib v vodi in divjačine v gojzdu, ondi človek ne živi od lova in ribolova. Brez velikih in dobrih pašnikov pastirji ne morejo obstati, in žito se ne seje po pustem kamenitem svetu. Dobro veli Knies: „Od Feničanov pa do današnje Angleške bili so narodi trgovski ob enem odlični obrtniki in poljedelci, v kolikor je to zemlja dopuščala. Tudi v italijanskih mestih srednjega veka je ob vrlej trgovini cvela obrt, pa tudi poljstvo se je moglo ponašati z večjim napredkom, kakor v mnogih drugih krajih, v katerih ni bilo ne prave obrti, ne trgovine.

V zvezi s tem razvojem gospodarstva stoji delenje gospodarstva v naturalno ali prirodno, novčno in kreditno. V prirodnem gospodarstvu je priroda glavna in najvažnejša sila proizvodna, dobra in stvari se zamenjavajo neposredno, daje se stvar za stvar. Novec kovani je redek. Tako je bilo večinoma v srednjem veku. Gospodarstvo novčno predpostavlja, da teče kovani novec, in da je to urejeno z zakonom. Novec rabi, kedar se menjajo ali prodajajo stvari, kedar se izpolnjujejo pogodbe, plačuje tuje delo. Novec je sedaj navadna mera, s katerim se meri ali ocenja vrednost vsake stvari in vsakega dela.

Naposled je še kreditno gospodarstvo. To je ono stanje gospodarstva, kedar se mnoge zamene obavljajo na vero, zato se ne plača koj z gotovim novcem. Izdajajo se različni kreditni papirji kot zamenik novcev, in s takimi papirji se morejo tudi plačanja obaviti, ż njimi se more kupiti in prodati. V naših časih dobiva gospodarstvo zahodnih narodov, na pr. Angležev in Francozov, vse bolje značaj kreditni.

179.

Stroji.

Mej stalnimi glavnicami ali kapitali gre odlična važnost strojem. Stroji so umetelno sestavljeno orodje, katero vsled svojega mehanizma, ravnano človekom, samostalno dela. Stroj se razlikuje od navadnega orodja, n. pr. kladiva, sekire, motike, svedra itd., ker orodje ne zamenjava človeškega dela, temveč samo pomaga in olajšava delo. Ono pomaga, da se osebna delavna moč usredotočuje in prenaša na stanoviti pravec dela. Z batom svojim na pr. kovač varuje roke svoje. Kedar udarja z batom svojim dosega večji uspeh, ali vsekako je treba roke, kakor tudi same klešče ne hodijo po razbeljeno železo v ogenj. Prav tako druga orodja. Drugače je pri stroju; on je sredstvo, da prirodne moči pod upravo človeško stanovita gibanja izvajajo. Človek je najpreje prisilil žival, da mu pomaga z močjo svojih mišic, pozneje je razpel jadra, napravil mlinska kolesa, da je vpregel silo vetra in padajoče vode. V parostroju in fotografskem aparatu vprega paro in svetlobo, da delate mesto njega. Stroj dela z močjo, katera daleč nadkriljuje moč množine ljudij, stroj dovršenejše dela, samostalno dela, človek ga samo ravna, goni ali ustavlja.

Poraba strojev donaša gospodarstvu znamenitih dobičkov. Stroj dela neprestano, dokler se ne pokazi; ne utrudi se, niti ga je treba plačevati: popolnoma je v oblasti gospodarjevej. Stroj dela vedno jednako, giblje se vedno v istem pravcu, dela brzo, kakor človek ne more in nikdar ne bode mogel. Stroj ne kvari in ne uničuje materijala, štedi čas, delavno moč človeško in materijal, izdelava ogromne količine jednake, jednolične in izvrstne robe, kakoršna se z delom ljudskim ne bi mogla izvesti, ali pa bi trebalo za to vrlo mnogo časa in velikega truda. Ker delajo stroji brzo in mnogo, zato proizvajajo z manjšim stroškom ogromne količine blaga, zbog česar postaja ono cenejše. Imamo robe, katera se ne bi mogla brez strojev izdelavati; druga bi se dala, ali bi bila izredno draga.

Stroji imajo socijalno (društveno) in kulturno prosvetno, važnost. Oni prikrajšavajo delo ter je uravnavajo po močeh človeških. Čisto mehaniška dela, katera ubijajo duha, stroji prevzemajo človeku, in zato more svoje sile posvetiti drugim koristnim nalogam. Ker stroji proizvajajo mnogo in cene robe, zato jo tudi manj imoviti kupujejo, s čemur se naposled dosega prava svrha vsake proizvodnje. Vse je to pravi dobiček za društvo, čegar članovi morejo boljše in ugodnejše živeti.

S početka je moral človek, da dobi moke, žito drobiti mej dvema kamenoma; pozneje je je moral tleči v nekakem možnarju, in potem mleti na žrnju. Za časa Kristusovega pa so že bili mlini na vodi, in počenši od 12. stoletja tudi mlini na sapo; 19. stoletje pa nam je prineslo paromlin. Kolik razloček! Za nekoliko večjo obitelj moral bi potrebno moko gotovo jeden človek na žrnju mleti, v paromlinu, v katerem dela 12 delavcev, namelje se lepe moke tudi za 20.000 ljudij. Niti 50.000 delavcev ne bi moglo namleti moke za Pariz, a sedaj malo število paromlinov namelje dosta moke.

Kako počasi so ljudje nekdaj potovali, in kako brzo dandanes, ko imamo železnico! Osebni vlaki, zlasti brzovlaki*) morajo se gibati z brzino 40 do 60, pa tudi dosta več kilometrov v jednej uri. Zlasti je na dobrem glasu lokomotiva, kakoršno je uredil Crampton. Ta lokomotiva leti s silno hitrostjo, in v Francoskej jo sploh upotrebljajo pri brzih vlakih.

Koliko se dandanes v Angleškej podela bombaža! Ako bi se tako podelaval, kakor 1770. l., komaj bi zadoščalo za to stanovništvo vse Angleške in Francoske. Leta 1770 so podelali v Angleškej 3½ mil. funtov bombaža, dandanes ga podelajo do 1000 mil. To je sijajni uspeh predilnega stroja.

Pred 400 leti, dokler se ni znalo za tiskarsko umetelnost, prepisavali so knjige. Dandanes more tudi slabejši stroj, okoli katerega delata dve dekleti, v jednem dnevu toliko natisniti, kolikor ne bi 200 prepisačev celo leto prepisalo.

Poleg te zares svetle strani strojev ne gre pozabiti nedostatkov. Kedar se začne delati s strojem delo, katero je doslej roka človekova objavljala, neha ali se vsaj zmanjša delo in zaslužek delavcev, kateri morajo iskati drugej dela, v drugem mestu, kraju ali celo državi. Tudi stroju treba ljudske sile, in oni, kateri delajo pri stroju, postanejo s časom takorekoč tudi sami kakor stroji. Ker so stroji dragi, silijo podjetnika, da nastoja z veliko maso in nizko ceno osvojiti čim več trga, doseči čim večje razpečavanje robe. Jeden gleda, da preteče drugega, proizvaja se v velikih masah, a se ne pazi, ali more trg vse to ogromno množino proizvodov prevzeti in razpečati. Roba se kupiči v skladiščih, in če ni drugače, prodaja se pod ceno, tako pa nastaja izguba delajo se krize, bankroti in beda delavcev. V tej borbi, v tem prekašanju, kateri hoče ceneje delati in prodajati, gre trda malemu obrtniku, kateri dela z roko in s prostim orodjem, in se zato ne more meriti z veliko tvornico. Tako se delajo nasprotja mej velikim in malim obrtom, mej tvorničarjem in malim obrtnikem, mej delavcem in podjetnikom. Razen tega še drugo navajajo proti strojem, na pr. da se ž njimi slabo dela, da se gleda jedino na to, kako bi se dalo čim več proizvesti.

Ta zadnji ugovor pa najmanj velja, ker je tudi dosta rokodelcev, kateri delajo površno, slabo, in po vrhu zelo drago. Res je dosta resničnega, kar se navaja proti strojem, ali vendar ne gre stvari pretiravati. Pomislimo samo tole: Ljudje so tudi preje, preden smo dobili stroje, delali preprostejša, odurnejša in zelo težka dela, katera kratko in malo niso prijela duševnemu razvoju njihovemu. Ako z uvajanjem strojev tudi izgubljajo delavci delo in zaslužek, to je prehodni pojav, ne zgodi se na jeden pot, temveč polagoma. Charles Dyroyer, da podpre to mnenje, napisal je tole: „Leta 1750 je bilo v grofiji Lacaster samo 300.000 duš. V tem času so začeli uvajati stroje, nastale so nove tvornice, in gledi 1801. l. je imela ista grofija preko 612.600, in 1831. l. preko 1,330.000 stanovnikov. Pri strojih ti živi petkrat več ljudij, kakor pozneje brez strojev. V vseh angleških tvornicah je 1760. l. podelavalo bombaž samo do 40.000 delavcev, a sedaj že več kot 5,000.000.

Sploh pa se stroj ne more upotrebiti vselej in pri vsakem podjetju. Največ je v rabi v velikih industrijalnih podvzetjih, kakor so predilnice, tkalnice, papirnice itd. V poljstvu rabi stroj velikim posestnikom, malim redko, ker je predrag. Tudi v samej obrtnosti je dosta reči, katere izdelava edinole roka naša, ker ne more biti drugače. Stroji so zelo drago orodje, zato jih ne kupuje nobeden, dokler ni gotov, da mu bodo res dobička donašali. Z izdelovanjem strojev se bavijo posebni podjetniki, pri katerih dobivajo premnogi delavci dela in zaslužka.

(Dalje prihodnjič.)

*) Kako si naše ljudstvo besede kroji: Schnellzug — „šnelcar.“

Politične stvari.

„Pro Patria“.

Prikazujejo se znamenja na nebu! Vlada razpustila je iridentovsko društvo „Pro Patria“, to je po svoji zastavi nedolžno šolsko društvo, dejansko pa društvo, katero je laški živelj v Avstriji, s tem pa tudi izrekoma Primorske Slovence; oklepalo z vsakojakimi sredstvi, da bi jih pridobili „Pro patria“ za veliko italijansko domovino. Uradni listi utemeljujejo to vladno naredbo sledeče:

„Nepolitično društvo „Pro Patria“, ki deluje s podružnicami v Tridentu, na Primorskem in v Dalmaciji, je dne 29. junija t. l. na občnem zboru v Tridentu na predlog dr. Karola Dordija ž živahnim odobravanjem soglasno sklenilo, naj se brzojavno naznanijo rimskemu društvu „Dante Alighieri“ in njega predsedniku Bonghiju priznanje in najsrčnejše čestitke.

Ker pa je obče znano, da rimsko društvo „Dante Alighieri“ goji Avstriji sovražne namene in ker po italijanskih listih ponavljajoče se izjave kažejo, da so težnje tega društva naravnost obrnene proti avstrijskim državnim koristim, pokazalo je društvo „Pro Patria“ z gori omenjenim sklepom, da goji poleg šolskih namenov tudi druge, in sicer politične.

Taki nelojalni in nedomoljubni nameni društva „Pro Patria“ so se tudi pokazali, da je prirejevalni odsek v Tridentu za občni zbor, kateremu na čelu je bil predsednik tridentinske podružnice, advokat dr. K. Dordi, rajši opustil nameravano in uradno naznanjeno okrašenje mesta z zastavami, ker je tamošnji policijski komisarijat dovolil okrašenje le s tem pogojem, da se ob jednem razobesi na vzvišenem mestu zastava z avstrijskimi državnimi barvami.“

Opozarjamo, da je delovanje tega društva in pa pravi pomen društva „Dante Alighieri“ v Rimu v zadnji budgetni razpravi na drobno opisaval naš poslanec dr. Ferjančič, ne da bi mu bil, razun navzočih Lahov, kedo ugovarjal, toda govornik je govoril, vlada pa je roke križem držala. Treba je bilo še demonstracije z dne 29. junija v Tridentu na Tirolskem, da se je vlada konečno ojačila k odločnem koraku.

Ako bi se bilo ravno to zgodilo prav tako v Trstu ali drugod na Primorskem, ne vemo, ali bi ne bile tamošnje merodajne ušesa ostale gluhe, oči slepe in ali bi ne bile tamošnje lahonom naklonjene roke hitele zagovarjati, da so to samo „otročarije“ „brez političnega pomena“. V Tirolah pa je enkrat krepka, brezozirna, toda domoljubna roka segla po veleizdajicah.

S tem storjen je gotovo sila pomenljiv korak za avstrijsko domoljubje, toda precenjati ne smemo tudi te naredbe ne, ker s tem so, ako vlada ne mara delovati dosledno, zatrte samo nekatere lahonske šole, na katerih mesto v kratkem lahko nastanejo druge in s tem so za trenutek nekoliko ostrašeni lahoni, da si ne bodo tako hitro upali, glasno misliti onega za kar delujejo in žive: „Pro Patria“.

Ako vlada hoče, kar ji je sveta dolžnost, ako hoče na Primorskem zatreti protiavstrijsko rovanje, iridentizem, potem ne sme pustiti tamošnjih zvestih Slovencev v rokah in v nasilstvu lahonov, potem mora biti Slovencem braniteljica, dati jim mora postavno narodno prostost, izrekoma mora tržaško občinsko upravo položiti v zanesljive domoljubne roke, bogate podpore za Trst ne sme pokladati v lahonske sedaj gospodujoče roke, potem se bodo še le res videle in čutile vesele posledice razpusta hidre „Pro Patria.“

Naši dopisi.

Iz Ljubljane. — **O novem poštnem poslopji v Ljubljani.** Dalj časa že se govori o zgradbi novega poštnega poslopja v Ljubljani. Vlada je tudi pri tej zgradbi na stališči, da mora tako poslopje biti na primernem prostoru, katerega pa vedno pričakuje ali zastonj ali vsaj za nisko ceno od dotične občine, in konečno pa vlada obeta zgraditi tako poslopje lepo in pripravno, tako da je v kinč mestu. Minuli ponedeljek večer imeli so v Ljubljani bivajoči členi trgovinske zbornice v navzočosti dvornega svetnika pl. Koch-a, centr. poštnega inspektorja, in pa še dveh drugih zastopnikov poštnih oblastev, razgovor zaradi primernega stavišča. Kot taka so se imenovala, Lukmanova hiša, Jos. Koslerjev vrt, zvezda, Kušarjeva hiša, Cojzova hiša, Krejsijsko poslopje, Pikelnova hiša in cesar Jožefov trg. Razgovor vrtil se je krog prašanj, kje je središče ljubljanske trgovine, ali na desnem ali na levem bregu Ljubljanice, dalje, kje je pričakovati večjega širjenja mesta ljubljanskega, in konečno, kateri ponujenih prostorov je glede na mogočo požrtovalnost ljubljanskega mesta in na pičlo odmerjeno kupnino od strani vlade, za priporočiti vladi. Ob obširnem razgovoru priporočil se je za poštno stavišče cesar Jožefov trg izmed 16 navzočih odbornikov z vsemi glasovi proti 4. glasovi. Tudi mestni odbor izrekel se je za cesar Jožefov trg in je potrebni prostor ponudil za 10.000 gld.

— **Razpust lahonskega društva „Pro Patria“** je najimenitnejša dogodba zadnjih dni. Z društvom vred razpušene so vse, mnogobrojne podružnice in šole, katere je društvo ustanovilo. Ker je društvo imelo tudi po izgledu nemškega „Schulvereina“ mnogo pušče za nabiranje prostovoljnih darov, imela so politična oblastva mnogo posla, pospravti vse one puške. O društvu „Dante Alighiere“ piše tirolski list: Pod tem imenom je v Rimu društvo, katero je zgol nadaljevanje društva „Comitato per Trento e Trieste“, katero je Crispi zatrl. Dante rabi se le za znamenje „zjedinjene Italije“ in spominek Dantejev v Trenti, na katerem je bila tudi podoba avstrijskega odpadnika „Pratija“, znamenje skupnosti te dežele z materjo Italijo.

— **Nov Idrijski župan** izvoljen je gospod Franc Didič dosedanji svetovalec, hišnik in obče zelo čislan meščan.

— **Nov dunajski doktor prava** postal je dne 18. t. m. gospod Anton Mahkovec, rojen na Prežganji. — Le tako, urno tako naprej!

— **Višja gimnazija ljubljanska**, ki je bila ena največjih v vsi državi, imela je v minulem šolskem letu 44 učenikov pa 801 učencev, po narodnosti bilo je učencev Slovencev 685, Nemcev 112, laha 2, hrvat 1, čeh 1. Z odliko je napredovalo 108 učencev, z dobrim redom 481, dvojko je prejelo 63, trojko pa 33 učencev, ponavljati sme izpite 110 učencev, 2 pa smeta izpite delati kasneje. Učnine so plačali v I. polletji 7760 gld., v II. pa 5640 gld. Ustanove je uživalo 145 učencev v skupni svoti 12.054 gld.

— † **Bivši vodja ljubljanske realke dr. Mrhal**, odlikovan z viteškim križem Franc Jožefovega reda, umrl je minuli teden v Gradcu v 67. letu svojega življenja.

— † **Včeraj pokopali so v Ljubljani gospo Marijo Magdaleno Pleiweis roj. Knafel**, mačaho pokojnega dr. Jan. viteza Bleiweis-a, znano mojstersko kuharico, ki je v 76. letu umrla po kratki bolezni. Pokojna bila je velika dobrotnica ubogim.

— Gospod St. Welič, oficijal tržaške policije, dolgo vrsto let znana uradniška oseba v Ljubljani, odlikovan je z zlatim križem za zasluge.

— Tržaški škof Glavina je minulo soboto slovesno blagoslovil v navzočosti dostojanstvenikov in velike množice ljudstva, temeljni kamen za šesto mestno cerkev, glede katere so se vršile znane, malo spodbudljive razprave v tržaškem mestnem odboru.

— Državna gimnazija v Kočevji imela je koncem minulega šolskega leta 90 učencev, izmed katerih je prejelo 5 prvi red z odliko, 61 učencev dobilo je prvi red, 7 drugi in 1 tretji red, 12 jih sme ponoviti izpit iz pojednega predmeta, 5 pa jih je ostalo neocenjenih. Na novo vpisalo se je že 31 učencev.

— **Zgradba deželnega gledališča v Ljubljani.** Minulo soboto oddajala so se po vložencih ponudbah dela za zgradbo deželnega gledališča ljubljanskega in oddalo se je:

1.) zidarsko delo, razpisano z 67.000 gld. podjetnikom Gustav Tönnies z odpustom 10%;

2.) tesarsko delo, razun odra, razpisano, 5000 gd. podjetnikom Gustav Tönnies z odpustom 15%;

3.) kamnoseška dela razpisana z 12.800 gld. združenim 4 ljubljanskim kamnosekom Ig. Toman in drugi z odpustom 4%;

4.) kleparska dela, razpisana z 6000 gld., kleparjema Nolli in Stadler z odpustom 8%;

5.) Železne tramove in opore razpisane z 5000 gld., G. Winkler-jevim naslednikom v Ljubljani z odpustom 7 9%. Ta skupna prihranitev znaša toraj 8787 gld., vrh tega pa je dogovorjeno, da se mora vse zidovje letos pred mesecam novembrom dozidati in kakor mogoče dejati pod streho. Železni strešni oder razpisan je z 19.000 gld. pa se bode oddajal še le sredi prihodnjega meseca. Kurjava, oziroma zračenje, je proračunjeno z 5000 gld. in je že danes gotovo, da ne bode dražja. Vsa potrebščina drži se strogo v mejah proračunjene skupne svote 100.000 gld. Po vsem sme se danes pričakovati, da bode zgradba do druge jeseni gotova.

— **Okrajna bolniška blagajnica ljubljanska.** V dobi 11 mesecev obolelo je 737 blagajničnih udov, izmej teh 650 moških in 87 ženskih. Umrlo je 23 udov, mej temi 3 ženske. Izplačalo se je bolniščine 5556 gld. 89 kr., bolniških oskrbovalnih troškov 943 gld. 18 kr, voznine 73 gld. 94 kr., pogrebščine 310 gld., zdravniških troškov 2019 gld. 34 kr., za zdravila 1251 gld. 38 kr., za kopelji 89 gld. 75 kr., za terapeutične pripomočke 27 gld. 78 kr. in za obeznino 44 gld. 9 kr., toraj skupno 10.316 gld. 35 kr.

— **Na mediciničnem in blazničnem oddelku** deželne bolnice v Ljubljani je oddati služba sekundarija. — Prošnje naj se pošljejo vodstvu deželnih dobrodelnih zavodov v Ljubljani do 16. avgusta 1890.

Novičar iz domačih in tujih dežel.

Z Dunaja. — Cesarska rodbina zbira se polagoma v Išel-u, kjer se bode zadnji dan meseca praznovala poroka najmlajše cesarjeve hčere. Pa tudi ministri iščejo si odpočitka od rednega, težavnega poslovanja. Ravno se širi tukaj lahko verjetna govorica, da namerava bivši trgovinski minister, sedanji deželni predsednik Bukovinski, baron Pino, stopiti v stalni pokoj zavolj bolezni na očeh.

Vseučilišna profesorja Fr. Hofman in Victor Ebner imenovana sta člana akademije znanosti.

Na mesto dosedanje najvišje pohvale pri vojakih, priredila se je na povelje cesarjevo mala zlata svetinja s krono, katera se bode dajala pohvaljenim vojakom.

Ogrska. — Ko je vojno ministerstvo vpeljalo v armadi nove puške repetirke, katere je izdelavala znana tovarna v Stajerju na Avstrijskem, hoteli so se tudi ogrski merodanji možje poskušati z avstrijsko obrtjo in najljubše bi jim bilo spodriniti jo, kakor se je to zgodilo n. pr. pri čistenji petroleja, deloma tudi pri izdelavanji sladkorja. Osnovali so pod zaščitom tamošnje vlade ogrsko, orožno tovarno, in vlada ji je zagotovila izdelovanje vseh za Ogrsko potrebnih pušk, pa z dostavkom, da mora tovarna izdelati do gotovega, že vlani minulega obroka primerno število pušk za poskušnjo, potem pa v neravno prekratkem času še dalje potrebnih repetirk tako, da bi danes morali že vsi ogerski honvedi (brambovci) imeti nove repetirke. Pa tovarni delo ni šlo spod rok, dvakrat in še večkrat, je moralo vojno ministerstvo tovarni podaljšati obrok. Danes pa dohaja časnikom z Budapešta naslednji brzojav: ogrska orožna tovarna poslala je vladi 20 pušk za poskušnjo, pa ministerstvo jih je odklonilo kot nerabljive. Opazovati je bilo, izrekoma pri pomenljivejših delih, nenavadno mnogo zlomkov, tako da se je moralo poskušanje ustaviti z ozirom navarnost življenja. S tem, videti je, da je ta poskušnja ogerske tovarne pokopana za dolgo časa.

Belgija. — Pred 60 leti ustanovljeno Belgiško kraljestvo praznuje poleg 60letnice svojega obstanka tudi 25letnico vladanja sedanjega kralja Leopolda.

Tamošnji zastopniki čestitali so kralju, mu dali pri tej priliki na razpolaganje velik kredit za afriško Congodržavo z dostavkom, da jo sme čez 10 let vtelesiti Belgiji. Prirejajo se povodom 25letnice velike svečanosti, predsinočnim bila je baklada.

Bolgarska. — Turška pripoznala je Bolgarom v Macedoniji tri škofije; to se smatra kot pomenljiv vspeh kneza Ferdinanda.

Španjska. — Kolera še nikjer v Valenciji ne ponehava. Govorica, da bi bil obolel kralj, se uradno preklicuje.

Odgovorni urednik **Avgust Pucihar.** — Tisk in založba: **J. Blasnikovi nasledniki.**